UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARIDA QIZLAR TARBIYASINI TASHKIL ETISHDA MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGI MODELINI ISHLAB CHIQISH

Abdurazoqova Marg‘uba Muxammad qizi-Qori Niyoziy nomli Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida qizlar tarbiyasini tashkil etishda maktab, oila va mahalla hamkorligi modelini ishlab chiqish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Jons Xopkins universiteti professori Joys Epsteinning olti komponentli hamkorlik modeli, o‘zbek pedagogika fanidagi tadqiqotlar, shuningdek Nyu-York shahridagi “Community Schools” (Jamoa maktablari) tashabbusining aniq raqamli natijalari qiyosiy o‘rganilgan. Tadqiqot natijasida qizlar tarbiyasiga moslashtirilgan, milliy qadriyatlarga asoslangan hamkorlik modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qizlar tarbiyasi, maktab-oila-mahalla hamkorligi, hamkorlik modeli, jamoa maktablari, milliy qadriyatlar, pedagogik samaradorlik, xalqaro tajriba.

KIRISH

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida qizlar tarbiyasini ilmiy asoslangan tizim sifatida tashkil etish bugungi kunning dolzarb pedagogik vazifalaridan biridir. Qizlar tarbiyasi murakkab, ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, uning samarali kechishi faqat maktab ichidagi ishlar bilan cheklanmaydi, balki oila va mahalla resurslarini ham izchil tarzda jalb etishni talab qiladi. Shu sababli aniq, har bir tomonning vazifa va mas‘uliyatini belgilab beruvchi hamkorlik modelini ishlab chiqish nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Jahon pedagogika ilmida bu yo‘nalishdagi eng ta‘sirli nazariy ishlanmalardan biri Jons Xopkins universiteti professori Joys Epstein tomonidan ishlab chiqilgan maktab-oila-jamiyat hamkorligi modelidir. Epstein nazariyasiga ko‘ra, maktab, oila va jamiyat bolaning rivojlanishiga ta‘sir ko‘rsatuvchi “bir-biriga ustma-ust tushuvchi

ta‘sir doiralari” (overlapping spheres of influence) sifatida faoliyat yuritadi, va bu uchligi alohida-alohida emas, balki o‘zaro mustahkamlanuvchi yagona tizim sifatida ishlaganda eng yuqori natijaga erishiladi [6.1]. Epstein olti turdagi hamkorlikni ajratadi: ota-onalik (parenting), aloqa (communicating), ko‘ngillilik (volunteering), uyda o‘qitish (learning at home), qaror qabul qilishda ishtirok (decision-making) va jamiyat bilan hamkorlik (collaborating with the community) [7.1].

O‘zbek pedagogika ilmida ham bu yo‘nalishda salmoqli tadqiqotlar olib borilgan: oila, mahalla va maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish bo‘yicha maxsus dissertatsion tadqiqot natijasida oila-mahalla-ta‘lim tizimi hamkorligida qizlarda kognitiv, konativ va boshqa komponentlarni shakllantirish modeli taklif etilgan [3.1]. Bu ikki yondashuv-Epsteinning umumnazariy modeli va o‘zbek olimlarining milliy-amaliy modeli-bir-birini to‘ldiruvchi asos yaratadi.

Maqolaning maqsadi-umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida qizlar tarbiyasini tashkil etishda maktab, oila va mahalla hamkorligi modelini xalqaro nazariy asoslar, milliy pedagogik tajriba va xorijiy amaliy natijalar tahlili asosida ishlab chiqishdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Xalqaro nazariy asoslar

Epstein ta‘kidlashicha, hamkorlikning asosiy maqsadi barcha o‘quvchilarning maktabda va undan keyingi hayotda muvaffaqiyat qozonishiga yordam berishdan iborat, shu sababli har bir maktab o‘zining olti turdagi ishtirok bo‘yicha aniq amaliy tadbirlarini ishlab chiqishi lozim [8.1]. Masalan, “ota-onalik” turi oilalarga bola va o‘smir rivojlanishini tushunishda, uyda ta‘limni qo‘llab-quvvatlovchi shart-sharoit yaratishda yordam berishni, “qaror qabul qilishda ishtirok” turi esa ota-onalarni maktab kengashlari va boshqaruv organlariga jalb etishni nazarda tutadi [9.1].

Epstein nazariyasini chuqurroq tushuntirib, u “oilaga o‘xshash maktab” (family-like school) va “maktabga o‘xshash oila” (school-like family) tushunchalarini kiritadi:

birinchisida maktab har bir bolaning o‘ziga xosligini tan oladi va uni o‘ziga jalb qiladi, ikkinchisida esa oila bolaning ham talaba ekanligini anglab, uning maktab faoliyati va vazifalarini qo‘llab-quvvatlaydi [10.1]. Bu g‘oya “ajratilgan ta‘sir doiralari” nuqtai nazaridan farqlanadi, bunda ba‘zi pedagoglar “oila o‘z vazifasini bajarsa, biz o‘z vazifamizni bajaramiz” deb hisoblaydi, ba‘zi ota-onalar esa “men bolani tarbiyaladim, endi uni o‘qitish sizning ishingiz” deb o‘ylaydi-bunday qarash hamkorlikning samarasiz bo‘lishiga olib keladi [10.1].

Milliy pedagogik tajriba

“Yosh avlodni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashda oila, mahalla hamda ta‘lim muassasasi hamkorligi” Kontseptsiyasining asosiy maqsadi yosh avlodni, jumladan qizlarni, o‘zbek xalqining boy milliy, madaniy, tarixiy an‘analari va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali pedagogik texnologiyalar asosida tarbiyalash, ota-onalar, pedagoglar va mahalla faollarining milliy pedagogik madaniyatini oshirishdan iborat ekanligi belgilangan [2.1]. Oila, mahalla, maktab hamkorligida muayyan tamoyil va bosqichlarga amal qilingandagina samaradorlik yuqori bo‘ladi, jumladan birinchi bosqichda yosh oilalar bilan ishlash, tibbiyot xodimlari va obro‘li xotin-qizlarni jalb etib Yosh onalar va otalar maktablari faoliyatini yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyat kasb etadi [1.1].

Xorijiy amaliy tajriba va aniq natijalar

Epstein modeliga asoslangan amaliy dasturlardan biri Nyu-York shahrida 2014-yildan boshlab joriy etilgan “Community Schools” (Jamoa maktablari) tashabbusi bo‘lib, unda akademika, sog‘liq va farovonlik, yoshlar rivojlanishi va oila bilan ishlash yagona maktab tizimiga integratsiya qilingan [11.1]. RAND korporatsiyasi tomonidan o‘tkazilgan mustaqil baholash natijalariga ko‘ra, ushbu dastur boshlang‘ich va o‘rta maktab o‘quvchilarining davomatiga barcha sinflarda ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan, 3—8-sinf o‘quvchilarining matematika bo‘yicha natijalari taqqoslanadigan maktablardagi natijalardan 0,13 standart og‘ish yuqori bo‘lgan, bu shuni anglatadi-ki, odatda shahar

miqyosida 50-foiz darajasida bo‘lgan o‘quvchi jamoa maktabida o‘qigani sababli 54-foiz darajasiga ko‘tarilgan [12.1].

O‘rta maktab o‘quvchilari esa jamoa maktablarida taqqoslanadigan maktablarga nisbatan yiliga o‘rtacha 1,3 ta ko‘proq kredit (o‘quv yuklamasi birligi) to‘plagan, bu yillik me‘yoriy yuklamaning qo‘shimcha 12 foizini tashkil etadi, ayniqsa ingliz tilini o‘rganuvchi va lotin amerikalik o‘quvchilar guruhida bu farq yanada yuqori (1,4 kredit) bo‘lgan [12.2]. Boshqa tadqiqotda esa jamoa maktabi maqomini olgandan keyin surunkali davomatsizlik darajasining 5,6 foiz punktga zudlik bilan kamayishi va bu samaraning keyingi uch yil davomida barqaror saqlanib qolishi aniqlangan [13.1]. Bundan tashqari, AQShning 20 dan ortiq milliy tadqiqotlarini qamragan tahliliy sharh jamoa maktablari akademik o‘zlashtirish, bitirish ko‘rsatkichlari, davomat va maktabga nisbatan munosabatga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqlagan [14.1].

Xulosa qilib aytganda, Epsteinning nazariy modeli hamkorlikning kontseptual asosini, Nyu-Yorkdagi jamoa maktablari tashabbusi esa bu modelni amalga oshirishning institutsional shaklini va o‘lchanadigan samarasini namoyon etadi. O‘zbek olimlarining tadqiqotlari esa ushbu yondashuvlarni milliy-axloqiy qadriyatlar nuqtai nazaridan boyitadi, bu uch manba qizlar tarbiyasiga moslashtirilgan model ishlab chiqish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda nazariy tahlil, modellashtirish, qiyosiy-pedagogik tahlil, statistik ma‘lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Xalqaro nazariy manbalar, milliy ilmiy-uslubiy adabiyotlar va xorijiy tashabbuslarning mustaqil baholash hisobotlari tahlil qilindi. Metodologik asos sifatida tizimli-faoliyatli, aksiologik va qiyosiy-pedagogik yondashuvlar olindi, bu maktab, oila va mahallani yagona pedagogik tizim sifatida modellashtirish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. Modelning nazariy-kontseptual asosi

O‘tkazilgan tahlil natijalariga ko‘ra, umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida qizlar tarbiyasi uchun ishlab chiqilayotgan hamkorlik modeli Epsteinning “ustma-ust tushuvchi ta‘sir doiralari” g‘oyasiga [6.1] va milliy pedagogik qadriyatlarga [2.1] asoslanishi lozim. Model uch subyekt-maktab, oila va mahalla-o‘rtasidagi vazifalarni quyidagicha taqsimlaydi: maktab-pedagogik-metodik rahbarlik va monitoringni, oila-qadriyatli-axloqiy tarbiya va kundalik nazoratni, mahalla-ijtimoiy-profilaktik qo‘llab-quvvatlash va resurslarni jalb etishni o‘z zimmasiga oladi.

2. Modelning tarkibiy komponentlari

Qizlar tarbiyasiga moslashtirilgan hamkorlik modeli quyidagi olti komponentni o‘z ichiga oladi, ular Epstein tipologiyasi asosida, ammo milliy sharoitga moslashtirilgan holda ishlab chiqilgan:

1. Ota-onalik komponenti-ota-onalarga qiz bolaning yosh-psixologik xususiyatlari, milliy tarbiya an‘analari haqida bilim berish, “Yosh onalar va otalar maktablari” faoliyatini yo‘lga qo‘yish [1.1].
2. Aloqa komponenti-maktab va oila o‘rtasida qizning ta‘lim-tarbiyaviy taraqqiyoti to‘g‘risida ikki tomonlama, muntazam axborot almashinuvini ta‘minlash [8.1].
3. Ko‘ngillilik komponenti-ota-onalar va mahalla faollarini maktab tadbirlariga, qizlar uchun tashkil etilgan davra suhbatlari va klub ishiga ko‘ngilli yordamchi sifatida jalb etish.
4. Uyda ta‘lim komponenti-oilada qizning mustaqil bilim olishi va uy vazifalarini bajarishi uchun qulay sharoit yaratish bo‘yicha ota-onalarga uslubiy tavsiyalar berish.
5. Qaror qabul qilishda ishtirok komponenti-ota-onalar qo‘mitasi va mahalla vakillarini maktabning qizlar tarbiyasiga oid rejalarini ishlab chiqishga jalb etish [9.1].
6. Mahalla bilan hamkorlik komponenti-sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya

va madaniyat muassasalari resurslarini qizlar tarbiyasi maqsadlariga jalb etish, jamoa maktablari tajribasidagi kabi xizmatlarni bir maktab atrofida integratsiya qilish [11.1].

3. Modelni joriy etishning bosqichlari

Ishlab chiqilgan modelni amaliyotga joriy etishning uch bosqichini taklif etish mumkin. Birinchi, loyihalashtirish bosqichida maktab rahbariyati, ota-onalar qo‘mitasi va mahalla vakillari ishtirokida har bir komponent bo‘yicha aniq, mahalliy sharoitga moslashtirilgan tadbirlar reja shaklida ishlab chiqiladi. Ikkinchi, amalga oshirish bosqichida reja izchil tarzda hayotga tatbiq etiladi, axborot almashinuv va monitoring mexanizmlari ishga tushiriladi. Uchinchi, baholash va takomillashtirish bosqichida jamoa maktablari tajribasidagi kabi aniq ko‘rsatkichlar (davomat, o‘zlashtirish, ijtimoiy faollik) bo‘yicha natijalar o‘lchanadi va model navbatdagi davr uchun takomillashtiriladi

Bunday bosqichma-bosqich va o‘lchanadigan yondashuvning amaliy ahamiyati Nyu-York tajribasida yaqqol ko‘rinadi: dastur joriy etilgandan keyingi birinchi yilda statistik jihatdan sezilarli o‘zgarish kuzatilmagan, ammo ikkinchi va uchinchi yillarda natijalar barqaror ijobiy tomonga o‘zgargan [13.1], bu esa hamkorlik modelining samarasi darhol emas, balki tizimli joriy etish jarayonida shakllanib boruvchi natija ekanligini ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida qizlar tarbiyasini tashkil etishda maktab, oila va mahalla hamkorligi modelini ishlab chiqish Epsteinning xalqaro tan olingan nazariy asosi, o‘zbek olimlarining milliy-amaliy tajribasi va Nyu-Yorkdagi jamoa maktablari kabi xorijiy tashabbuslarning o‘lchanadigan natijalarini uyg‘unlashtirishga asoslanishi lozim. Olti komponentli model-ota-onalik, aloqa, ko‘ngillilik, uyda ta‘lim, qaror qabul qilishda ishtirok va mahalla bilan hamkorlik-qizlar tarbiyasiga moslashtirilgan holda milliy qadriyatlarni asos qilib oladi.

Taklif etilgan uch bosqichli joriy etish jarayoni-loyihalashtirish, amalga oshirish va baholash-takomillashtirish-amaliyotga tatbiq etilganda qizlar tarbiyasida maktab, oila va mahalla hamkorligini tasodifiy faoliyatdan tizimli, ilmiy asoslangan va natijaga yo‘naltirilgan pedagogik modelga aylantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

[1] Oila, mahalla, maktab hamkorligida tamoyil va bosqichlar (yosh oilalar bilan ishlash bosqichi) // “Ilmiy psixologik adabiyotlarda bola tarbiyasida maktab, oila va mahalla hamkorligining ijtimoiy-psixologik jihatlarining o‘rganilishi”, CyberLeninka ilmiy maqola.-1-b.

[2] “Yosh avlodni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashda oila, mahalla hamda ta‘lim muassasasi hamkorligi” Kontseptsiyasi // Qo‘qon DPI ilmiy axboroti.-1-b.

[3] Oila, mahalla va maktab hamkorligi asosida o‘quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish: dissertatsiya avtoreferati // “Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti.-Toshkent.-1-b.

[4] Maktab–oila–mahalla hamkorligining qizlar ijtimoiy faolligini oshirishga ta‘siri // “Maktabgacha va maktab ta‘limi” ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.-393-b.

[5] Bola tarbiyasida oila, o‘quv yurti, mahalla va jamoatchilik hamkorligi: oilaviy tarbiya tamoyillari // pedagogik referat.-1-b.

[6] Epstein J.L. School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools.-Boulder, CO: Westview Press, 2001.-1-b.

[7] Joyce Epstein’s School-Family-Community Partnership Model // EBSCO Research Starters.-2024.-1-b. (olti komponentli model).

[8] Epstein’s Framework of Six Types of Involvement and Sample Practices // Title I Parent Engagement Guidance, school district materials.-1-b.

[9] Family Engagement Framework Guidance // Minnesota Department of

Education.-1-b.

[10] Framework of Six Types of Involvement-Family-Like Schools, School-Like Families // Organizing Engagement (Epstein nazariyasi tahlili).-1-b.

[11] NYC Community Schools Initiative // NYC Department of Education, InfoHub.-2014—.-1-b.

[12] Illustrating the Promise of Community Schools: An Assessment of the Impact of the NYC Community Schools Initiative // RAND Corporation.-2020.-1-b. (matematika natijalari: +0,13 SD); 2-b. (kredit to‘plash: +1,3/yil, til o‘rganuvchilarda +1,4).

[13] Leading Indicators of Long-Term Success in Community Schools: Evidence from New York City // Journal of Research on Educational Effectiveness.-2025.-Vol. 19, No. 2.-1-b. (surunkali davomatsizlik −5,6 foiz punkt).

[14] Community Schools Research: DOE review of over 20 national studies // NYC Community Schools sayti.-1-b.